

DVOJÍ ČAS V LÉVINASOVĚ DÍLE DE L'EXISTENCE À L'EXISTANT

(Kritická poznámka)

Lenka Karfíková

DOUBLE CONCEPT OF TIME IN LÉVINAS' WORK DE L'EXISTENCE À L'EXISTANT In his early book *De l'existence à l'existant* Emmanuel Lévinas introduces two concepts of time: the “economic” time of our life in the world where all moments are equal and can recompense each other and time as a “present” constituted by a subject in the act of “hypostasis” preceding the world. To this present, absolute and therefore fleeting, only “the other” through his or her “otherness” can give a future. This position seems relevant in its connection of self-relation of the subject constituting the present and the relation to the other as giving the future. Nevertheless, it is criticized in three points: (i) The present is not absolute but is based on the past and implies the future. (ii) Therefore, the other does not “redeem” the present in its absolute character but constitutes together with me my (and his or her) present, as well as my future and past. (iii) The hypostasis of the present, i.e. the acceptance of the existence as mine, being an act transcending the world does not precede but presupposes the world.

Pojednání *De l'existence à l'existant* (1947)¹ je raným dílem Emmanuela Lévinase, v němž se (ve výslovné polemice s M. Heideggerem) teprve rodí hlavní témata jeho myšlení. Východiskem knihy je jakási mezera mezi existujícím a jeho existencí, jak se rozevívá ve zkušenosti znechučení (*lassitude*), resp. únavy (*fatigue*), a lenosti (*paresse*).² Únava je dokladem toho, že existovat představuje úsilí (*l'effort*), které je třeba vždy znovu vynakládat. Brát na sebe svou existenci tedy není samovolným, hladce

* Tento text byl zpracován v rámci výzkumného záměru Hermeneutika křesťanské, zvl. české protest. tradice v kulturních dějinách Evropy (MSM 00216 20802).

¹ V dalším odkazují na vydání v nakladatelství Vrin, Paris 1993 (2. vydání, přetištěné pošesté) a české vydání *Existence a ten, kdo existuje*, Oikúmené, Praha 1997 (v překladu P. Daniše a redakci J. Sokola). Paralelní výklad podává Lévinas i v přednáškách *Le temps et l'autre* z r. 1946–47 (v dvojjazyčném vydání *Čas a jiné. Le temps et l'autre*, Dauphin, Praha 1997, přeložil Z. Hrbata), kde nově přistupuje zejména téma smrti. Lévinasovo pojetí času z těchto let je však zřetelnější v našem spise.

² *De l'existence*, 30–43 (čes. 20–26). V českém překladu pokrývá „únava“ jak *lassitude*, tak i *fatigue*, mezi kterými patrně Lévinas přísně nerozlišuje.

běžícím dějem, nýbrž námahou, která vyčerpává. Proto se mezi existujícím a existencí, která je mu uložena a kterou má přijmout jako svou, rozvírá mezera, odstup (*distance*) či „zpoždění“ (*décalage*). Přijmout existenci jako svou znamená vzít na sebe starost o toto zpoždění a tím vytvořit „přítomnost“ (*le présent*).³ Podle Lévinase není tento akt převzetí starosti hotov jednou provždy, ale opakuje se v každém okamžiku, přesněji řečeno tento akt, který je třeba konat vždy znovu, zakládá okamžik jakožto přítomný.

Existence, kterou na sebe existující bere a tím se jako existující vyděluje z anonymního bytí bez jsoucna neboli dusivého „ono je“ (*il y a*),⁴ pro Lévinase není totožná se vztahem ke světu, nýbrž světu předchází.⁵ „Svět“ (*le monde*) je přítom „to, co je dáno“ (*le donné*),⁶ a „být v něm“ není sám akt přijetí existence, ale jakési (patrně druhotné) sepjetí s „věcmi“, jež se nabízejí našim záměrům. Intence obracející se k věcem mají svou „upřímnost“, neboť sledují to a právě jen to, k čemu míří (kupř. naobědvat se, ne se touto formou starat o vlastní bytí).⁷ Jednající, jemuž je svět dán jako srozumitelný či „osvětlený“ (*éclairé*), však má možnost se zcela „nezaplést“ s tím, co k němu přichází, nýbrž uchovat jakýsi odstup, „uprostřed bytí se od bytí odpoutat“. Tuto možnost exteriority Lévinas nazývá „věděním“ (*le savoir*). „Přilnutí k věcem“ světa či „zapletenost do bytí“ tedy nejsou neodvolatelné, nýbrž mohou být zpochybněny. Právě toto zpochybnění či váhání je projev existujícího, který vyvstává z „anonymity existence“.⁸

Akt vyvstání existujícího (čili „hypostaze“, *l'hypostase*)⁹ však podle Lévinase není bez dalšího totožný s odstupem věděním. Vědomí (*la conscience*) vystupuje z anonymního „ono je“ (jak se ukazuje kupř. bdícím u nespavci, jehož opustil každý předmět), zprvu svou možností odkladu, zapomnění, ponoření se do spánku.¹⁰ Tento svůj rub vědomí nikdy zcela neodkládá, nýbrž ustavičně vyvstává z něho. První „kladění“ (*la position*) je proto svěřením se místu, „zde“ (*ici*), jež ovšem není osvětleným světem,

³ *Op. cit.* 43–52 (čes. 26–30).

⁴ Srv. líčení „existence bez existujícího“, *op. cit.* 93 nn. (čes. 47 nn.).

⁵ *Op. cit.* 26 a 55 (čes. 18 a 31).

⁶ *Op. cit.* 71 (čes. 38).

⁷ *Op. cit.* 56 a 67 (čes. 31 a 36 n.).

⁸ *Op. cit.* 75–80 (čes. 40 nn.).

⁹ *Op. cit.* 139 nn. (čes. 69 n.).

¹⁰ *Op. cit.* 109–115 (čes. 55 nn.).

ale teprve východiskem rozumění, horizontu i času. Prvním kladením je vlastní tělo jako výchozí bod usebírajícího se subjektu či opora vědomí jako vždy „umístěného“.¹¹

Teprve s kladením se rodí subjekt schopný času, neboť kladení jako zrod subjektu zakládá přítomnost. Událost v bytí, již je zrod subjektu, ovšem nemůže mít trvání. Proto k přítomnosti nezbytně náleží prchavost (*l'évanescence*). Přítomnost nemůže mít kontinuitu, protože pak by již nebyla sama ze sebe, nýbrž by čerpala z čehosi jiného. Přítomnost však podle Lévinase musí být „ze sebe samé“ (*de soi-même*), nesmí se opírat o žádné dědictví. Prchavost je daň za její subjektivitu. Přítomnost je okamžikem (*l'instant*), „zastavením“ (*l'arrêt, stance*),¹² protože přerušuje a znovu navazuje trvání, jehož dosahuje jen za tu cenu, že se sama ruší.¹³ Přítomný okamžik jako zrod (*naissance*)¹⁴ existujícího má paradoxní povahu počátku (*commencement*): to, co není, dokud nezačalo, se zde samo sobě rodí, aniž by vycházelo „odněkud“, z něčeho jiného. Proto ani okamžik tohoto zrodu nevychází z předchozího okamžiku, nýbrž je „zastavením“, přítomnost je absolutní, vztahuje se jen k sobě (*il ne se réfère qu'à soi*), nemá minulost ani budoucnost.¹⁵

Avšak bytost schopná počátku v přítomnosti se zatěžuje sama sebou, přítomnost jako počátek přechází v bytí. Odtud pramení bytostná nejednoznačnost „já“, zrozeného v přítomnosti (či jako přítomnost): jest, a zároveň se musí rodit stále znovu. Jeho totožnost je jeho vztažením k sobě.¹⁶ Tento sebevztah je však „já“ či přítomnosti umožněn jejím „zastavením“, jejím spočíváním v místě, totiž aktem úsilí, které nicméně nesměřuje ke světu (a tedy se ani nepřesahuje vstříc budoucnosti), nýbrž k ní samé. Proto „já“ čili přítomnost není „ekstází“, ale završením v sobě, „substancí“ (*substance*),¹⁷ přesněji řečeno aktem „hypostaze“, v níž se existující rodí jako ten, kdo na sebe bere existenci, totiž jako „umístěné“ (*localisée*) vědomí.¹⁸ Právě jako vědomí, charakterizované věděním, intencí a touhou, si existující, který na sebe v dramatu neustálého rození bere existenci

¹¹ *Op. cit.* 118–124 (čes. 58–61).

¹² *Op. cit.* 133 (čes. 65).

¹³ *Op. cit.* 124–126 (čes. 61 n.).

¹⁴ *Op. cit.* 26 (čes. 18).

¹⁵ *Op. cit.* 130–135 (čes. 64 nn.).

¹⁶ *Op. cit.* 135 n. (čes. 67).

¹⁷ *Op. cit.* 137 n. (čes. 68).

¹⁸ *Op. cit.* 140 n. (čes. 69 n.).

a tak je k ní připoután, zároveň uchovává svobodu nezavázání se, odmítnutí definitivnosti. Avšak tato svoboda ho nevytrhuje z definitivnosti (*le définitif*) čili „samoty“ (*la solitude*) jeho existence samé, ze skutečnosti, že já jsem nezrušitelně sebou. Z ní jej může vytrhnout jen druhý (*autrui*) jinakostí (*l'altérité*), kterou představuje.¹⁹

Takový je ve velké zkratce postup Lévinasových úvah v našem díle. Mohli jsme si povšimnout klíčové role okamžiku jako přítomnosti tvořené sebeustavením (hypostazí) existujícího z anonymního „ono je“. Teprve z okamžiku se rodí čas, okamžik nelze vymezit z dialektiky času.²⁰ Co je však pro Lévinase čas?

Spolu s Bergsonem Lévinas odmítá konfuzi „abstraktního“ a „konkrétního“ času, rozdíl mezi oběma však chce chápat jinak než Bergson sám. Nejde (jako u Bergsona) na jedné straně o čas homogenní, pojatý jako prostor, na druhé straně o trvání neoddělitelné od svých heterogenních obsahů, vždy obnovované a nepředvídatelné. Abstraktní čas postihuje Lévinas jako pořadí okamžiků, jimž chybí centrální okamžik *par excellence*, přítomnost.²¹ Je to tedy patrně totéž, co na jiném místě své knihy nazývá také čas „ekonomického života“ či „ekonomický“, „modelovaný podle našeho života ve světě“,²² kde jsou okamžiky rovnocenné a vyvažují se,²³ „kde ‚já‘ skrze tyto okamžiky probíhá (*circule*), aby je svázalo dohromady“.²⁴ Tento čas je dán jako komponenta světa, v němž „naivní já“ žije upřímností své intence a nestará se o připoutanost k sobě, o hypostazi tvořící přítomnost. Jeho ponoření do světa umožňuje, aby budoucnost přinesla kompenzaci přítomnosti, „mzdu“. Přítomnost nemá svou definitivní váhu, může být odškodněna, „čas ve světě vysouší všechny slzy“, je to ekonomie úsilí a jeho plodů.²⁵ Tento čas je monotónní, všechny okamžiky jsou rovnocenné, a proto se mohou vyvážit. Je to čas, který dává kompenzaci, nikoli však naději. Dokáže vynahradit přítomnost, ne však ji „vzkřísit“. To dokáže tradičně jen „věčnost“, kterou Lévinas chápe jako šifru pro nemožnou záchranu přítomnosti v ekonomickém čase. Ta-

¹⁹ *Op. cit.* 143–145 (čes. 71).

²⁰ *Op. cit.* 120–129 (čes. 60–63).

²¹ *Op. cit.* 129 n. (čes. 64).

²² *Op. cit.* 154 (čes. 75).

²³ *Op. cit.* 26 n. (čes. 18).

²⁴ *Op. cit.* 158 (čes. 77).

²⁵ *Op. cit.* 154 (čes. 75 n.).

²⁶ *Op. cit.* 155–157 (čes. 76 n.).

kové „vzkříšení“ podle jeho přesvědčení nicméně existuje, ovšem nikoli nutně ve věčnosti, ale v jiném čase než ekonomickém. Co je však tento čas, v němž budoucnost může být „vzkříšením“ či záchranou („spásou“) přítomnosti chápané jako okamžik hypostaze, jako „já“ samo?²⁶

Tímto druhým časem „já“ neprochází, ale je ve své přítomnosti jeho „fermentem“ a jeho dynamikou. Není to ovšem dynamika dialektického postupu ani extáze ani trvání, nejde o přesah do budoucnosti. Dynamika já spočívá v přítomnosti samé, v nároku, který přítomnost implikuje, totiž vyjít z vlastní definitivnosti do okamžiku nového, který znovu začíná jako jiný. Jinakost umožňující nový začátek si však přítomnost nemůže dát sama, protože je obrácena k sobě, je „samotou“, je definitivně sama sebou. Z osamělého subjektu nemůže vyvstat čas, v němž bude přítomnost zachráněna. Jinakosti, která vysvobozuje přítomnost z její definitivnosti, se „já“ dostává jen od druhého. Dialektika tohoto času je proto dialektikou vztahu „já“ k druhému. Je to čas vnější mému okamžiku, nicméně neleží přede mnou jako předmět. Není to však ani čas obsažený v osamělém subjektu, jehož obnovení je umožňováno negací, jak ji představuje neurčenost budoucnosti. Jeho obnova není negací, ale „odpuštěním“ přítomnosti, které mi může dát jen druhý svou jinakostí.²⁷

Druhý přináší „jinakost jako kvalitu“ (*l'altérité comme qualité*), vztah k němu čili dialog není podle Lévinase kolektivita sdružená kolem třetího členu, není to sdílení rovného kamarádství (*Miteinandersein*), nýbrž „tváři v tvář“ (*face-à-face*), já-ty (*moi-toi*) bez prostředkování. Druhý není *alter ego*, ale je právě tím, čím já nejsem, je jinakostí, exterioritou (nikoli ovšem ve smyslu pojmové diference ani oddělenosti prostorové). Vztah k druhému je zásadně asymetrický, jen v něm je možná transcendence, kde si subjekt uchovává strukturu subjektu, ale nevrací se již k sobě (Lévinasovým příkladem takového vztahu je erotika a návratem k sobě jako jinému otcovství).²⁸

Dvojitý Lévinasův čas je tedy na jedné straně ekonomický čas ponoření ve světě, kde jsou si okamžiky rovny a jeden kompenzuje druhý, na druhé straně čas rodící se z hypostaze subjektu čili z definitivní sebevztázně přítomnosti jako možnost nového začátku v okamžiku příštím, který mi umožňuje druhý.

Toto pojetí je pozoruhodné zejména tím, že zde časovost (v druhém smyslu) není charakteristikou subjektu v jeho spočívání na minulém

²⁷ *Op. cit.* 158–161 (čes. 78 n.).

²⁸ *Op. cit.* 161–165 (čes. 79 nn.).

a otevřenosti pro budoucí, ale je založena v přítomnosti jako hypostazi subjektu, a umožněna vztahem k druhému, jehož jinakost překonává definitivnost a sebezavršení přítomnosti. Takto pochopený čas se tedy jakožto přítomnost rodí z lokalizace a sebevztahu subjektu, jakožto budoucnost je však umožněn vztahem k druhému, který je zdrojem nového. Jádrem času je tak přítomnost, akt hypostaze, v níž se „umístěné“ vědomí chápe existence. Definitivnost, prchavost a samota sebezvtažné přítomnosti jsou však překonány „odpuštěním“ druhého. Čas v jeho naději nového začátku mi tedy dává druhý, aniž by mě ovšem mohl zastoupit v aktu hypostaze tvořícím přítomnost. Jsem to nezastupitelně já sám, jehož vědomí opírající se o lokalizovanou tělesnost tvoří přítomnost jako sebevztah (uchopení existence jako vlastní), sám si však nemohu dát budoucnost. Budoucnost jako reparaci mi dává svět se svou ekonomickou časovostí, v níž jeden okamžik kompenzuje druhý; budoucnost jako záchranu okamžiku, tj. překonání definitivní přítomnosti novostí okamžiku dalšího, mi otvírá druhý. Lévinasovo dvoji pojetí času je vlastně dvoji budoucnost odpovídající na jedné straně „naivnímu“ či „upřímnému“ ponoření do světa bez postranních úmyslů (ekonomie potřeby a jejího naplnění), na druhé straně asymetrickému vztahu k druhému.

Na této Lévinasově koncepci času (zejména časovosti, kterou dává druhý) je velmi nápadná absence minulosti. Mám za to, že nejde o náhodu, ale určitou slabinu celého projektu. Přítomnost podle Lévinasova výkladu má zdroj v sobě, neopírá se o žádné dědictví, navíc je tvořena aktem hypostaze, který předchází vztahu ke světu. Má vlastně jen jedinou oporu, a tou je vlastní tělesnost, lokalizace. Je však lokalizace, tělesnost, myslitelná bez světa, a sice světa v Lévinasově smyslu, toho, co je dáno jako osvětlená oblast, k níž míří mé „upřímné“ intence? Může se subjekt klást, „umísťovat“, a to i k sebezapomenutí spánku, aniž by měl postel? Zdá se, že přítomnost jako akt hypostazování subjektu se neopírá jen o vlastní tělesnost, ale také o svět. Svět si však netvoří nikdy subjekt sám (ačkoli je svět dán jemu). Ve své lokalizaci se tedy hypostaze subjektu zakládající přítomnost opírá o cosi jiného, než je sama. Přítomnost tedy není jen ze sebe, nýbrž se opírá o svět, jakkoli na něj není převoditelná. Není-li však přítomnost zcela samonosná, není ani vyloučeno, že se opírá o nějaké dědictví, o minulost, ačkoli ani na ně není převoditelná. Přítomnost spíše vzchází z minulosti, tak jako vzchází z nevědomí založeného v lokalizaci.

Samo tajemství přítomnosti Lévinas popisuje jako okamžik hypostaze, sebeustavení subjektu přijímajícího existenci jako svou. Jak jsme již viděli, přijetí existence jako své však nepředchází vztahu ke světu, nýbrž se

o svět opírá. Existence, kterou přijímám, navíc nikdy nemá podobu prázdného „ono je“. Taková existence je pouhým pomyslem. Co přijímám v aktu hypostaze, je vždy již má vlastní existence. Přijímám jako vlastní své zakořenění ve světě, které tímto aktem zároveň překračuji a tím se ustavuji jako subjekt. Jako svou přijímám situaci, v níž jsem se ocitl (ať už jakkoli), a tím ji připojuji k tomu, čím jsem. Tuto situaci však netvořím nikdy sám, nýbrž jsem v ní ve světě a s druhými. Přítomnost dále není absolutní ani definitivní, nejen proto, že je podmíněna světem a minulostí, ale zejména proto, že má povahu závazku (*engagement, obligation*).²⁹ Nezavazuji se však pro přítomnost, ale pro budoucnost. Sám akt hypostaze tedy implikuje budoucnost, počítá s ní, jinak by ztratil svůj smysl i svou závaznost. Platí tedy, že se časovost rozvíjí z přítomnosti, neboť akt ustavující přítomnost se opírá o minulost a implikuje budoucnost.

Budoucnost je mi tedy dána již v přítomnosti samé, má-li být přijetí existence jako mé čili přítomnost závazná. Tím ovšem není řečeno, že si ji osamělý subjekt dává sám. Přítomnost není zcela osamělá, tak jako není zcela nepodmíněná. Jistě do určité míry platí, že je to druhý, kdo mi dává budoucnost, protože představuje jinakost, kterou sám nejsem. Zároveň ovšem platí, že je to druhý, před nímž se zavazuji v převzetí existence jako mé (právě tak jako se zavazuji i sám před sebou) a který spolu se mnou vytváří situaci mé přítomnosti. A konečně je to do velké míry druhý, který vytvořil minulost, o níž se ve své přítomnosti opírám.

Druhý je tedy spolutvůrcem minulosti, dárce budoucnosti a svědkem přítomnosti, nemůže mě však zastoupit v aktu přijetí existence jako mé, který je pro přítomnost konstitutivní. Nemůže ani místo mě přijmout nový začátek jako naději budoucnosti, aby tak přítomnost zbavil její absolutnosti. Jednak to nemůže udělat za mne, jednak přítomnost absolutní není, a proto takové zástupné „vykoupení“ ani nepotřebuje. Budoucnost nemůže „zachránit“ přítomnost z její pomíjivosti, může jí však vždy ještě dát nový smysl právě proto, že se každá nová přítomnost opírá o minulost, z níž vychází.

Vidíme, že Lévinasova dvojí časovost čili dvojí budoucnost se zásadně promění, pokud uvážíme několik věcí: (1) Přítomnost není absolutní, nýbrž opírá se o minulost a ve svém závazku implikuje budoucnost. (2) Druhý mi svou jinakostí nedává jen budoucnost vykupující absolutnost přítomnosti, ale spoluvytváří minulost, o níž se přítomnost opírá, je spolu se mnou v situaci, v níž přijímám existenci jako svou, a je umožněním i čekatелеm budoucnosti. (3) Přijetí existence jako mé nepředchází vztahu ke

²⁹ *Op. cit.* 31 n. (čes. 21).

světu, ale svět předpokládá, o svět se opírá, k světu se obrací, jakkoli je zároveň překročením světa.

Na místo ekonomického času, který jen vynahrazuje, ale nezachraňuje novým začátkem, dostáváme minulost jako podmínku přítomnosti a budoucnost jako možné znovuuchopení minulé přítomnosti. Na místo času založeného absolutním sebevztahem přítomnosti a umožněného jinakostí druhého, která dává budoucnost, získáváme přítomnost, v níž existenci přijímám jako svou v podobě situace, kterou přijímám jako svou, a budoucnost, kterou mi jistě umožňuje druhý, tak jako mi umožnil minulost a přítomnost, a kterou já zároveň umožňuji jemu.

Přes tyto kritické výhrady se domnívám, že Lévinas právem zdůrazňuje moment sebevztahu, bez něhož se přítomnost nemůže ustavit jako má (ačkoli tento sebevztah nepředchází situaci a neobejde se bez ní), a jeho objev druhého, který umožňuje budoucnost (ačkoli nejen ji).